

ZBIRKA ŠALEŠKI RAZGLEDI
Dvajseti zvezek

ZBORNİK 2023

Uredil David Vidmar Čeru

Knjižnica Velenje

Velenje 2023

VSEBINA 20. ZVEZKA

David Vidmar Čeru	5
VODNIK PO ŠALEŠKIH RAZGLEDIH	

OB KAJUHOVEM LETU

Mira Delavec Touhami	13
LJUBEZEN DO DOMOVINE IN DOMAČEGA KRAJA V POEZIJI KARLA DESTOVNIKA - KAJUHA	

Špela Poles	33
KAJUHOV DOM	

David Vidmar Čeru	85
JOŽE DESTOVNIK: POZABLJENI BRAT KARLA DESTOVNIKA - KAJUHA	

ZGODBE ŠALEČANOV

Silvo Grmovšek	135
INTERVJU Z MATEJEM VRANIČEM, AVTORJEM FILMA DIVJA SLOVENIJA	

Zoran Pevec	149
STROPNIKOVA LIRSKOSLOVARSKA GNEZDA – UNIKUM V SLOVENSKI PESNIŠKI POKRAJINI	

Rajko Zaleznik	161
ZGODBA O ŠOŠTANJSKEM BAZENU	

Peter Rezman	181
ŠTRAJK OB TEKOČEM TRAKU	

Dušan Brešar	201
ZA DOMOVINO – S TITOM NAPREJ!	

O PRETEKLOSTI, SEDANJOSTI IN PRIHODNOSTI ŠALEŠKE DOLINE

Danilo Čebul	223
ISKRICE ŠOŠTANJSKEGA FEUERWEHRA	

Rok Poles	263
OD KAČJEGA KOPALIŠČA DO PRESTIŽNEGA LETOVIŠČA DUNAJČANOV (DRUGI DEL: OD 1900 DO KONCA PRVE SVETOVNE VOJNE)	
Jedrt Poles	337
»VSE NAS JE UNA NA SVET SPRAVLA« – ANTONIJA STERNAD (1873–1950), DIPLOMIRANA BABICA IZ ŠOŠTANJA	
Miran Aplinec	381
ČEVLJARSKA OBRT V ŠALEŠKI DOLINI	
Aca Poles	427
»BIL JE MOJSTER, KI JE DELAL VSE, OD GOJZERJEV DO PLESNIH ČEVLJEV«: SPOMINI NA ALOJZA POLANČA, ČEVLJARKEGA MOJSTRA IZ ŠOŠTANJA	
Rok Poles	491
DARINKA ODOVIČ: KOZERIJA O TOPOLŠICI (1938) IN MOJA AVTOBIOGRAFIJA (1949)	
Jože Hudales	531
GORENJE V GORENJU: PRVO DESETLETJE DELOVANJA 1950–1959	
Alenka Šalej	565
50 LET PRIJATELJSTVA SREDNJEŠOLSKIH PEVSKIH ZBOROV IZ ESSLINGENA IN VELENJA	
Aleksandra Gačič Belej	595
RAZSTRTA ŽELEZNA ZAVESA: DRŽAVNIŠKI, POLITIČNI IN PARTIJSKI OBISKI VODSTVA VZHODNEGA BLOKA V VELENJU	
David Vidmar Čeru	651
JULIUS HORST (JOSEF HOSTASCH) IN VESELOIGRA DIE TANTE AUS TOPOSCHITZ	
DOSLEJ IZŠLO	730

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

908(497.4Šaleška dolina)(082)
94(497.4Šaleška dolina)(082)

ZBORNİK 2023 / uredil David Vidmar
Čeru. - Velenje : Knjižnica, 2023. - (Zbirka
Šaleški razgledi ; zv. 20)

ISBN 978-961-96340-3-5
COBISS.SI-ID 171067139

Za vsebino odgovarjajo avtorji. Povzemanje in reprodukcija
celote ali delov brez dovoljenja založbe in avtorjev je prepovedano.

© Knjižnica Velenje

OB
KAJUHOVEM
LETU

Mira Delavec Touhami

Mira Delavec Touhami je trojna doktorica znanosti, prof. slovenščine in zgodovine, mag. mednarodnih in diplomatskih študij, učiteljica dopolnilnega pouka slovenščine v Zvezni Republiki Nemčiji, kjer poučuje slovenske izseljence, slovenski jezik in kulturo. Med drugim je pisateljica (romana Šepet rdeče zofe, Deheteče spominčice ljubezni; pravljice Skrivnostni svet Slovenije, Skrivnostna lepotica z gradu Turn, sourednica treh mednarodnih zbornikov itd.), avtorica znanstvenih monografij, strokovnih in znanstvenih člankov, zlasti s področja ženske literature sredine 19. stoletja. Je tudi predsednica Kulturnega društva Josipine Turnograjske in že dvajset let humanitarno deluje na območju Afrike.

LJUBEZEN DO DOMOVINE V POEZIJI KARLA DESTOVNIKA - KAJUHA

Zbrane pesmi iz leta 1943

Prva polovica 20. stoletja je bila zelo težek čas, saj je po Evropi najprej vihrala prva svetovna vojna, ki so ji sledili težki gospodarski časi, za njimi pa so nastopili še težji časi druge svetovne vojne. Val vseh teh dogodkov je dosegel, posegel in se zarezal tudi v slovenski prostor ter vplival na samo literarno ustvarjanje. V tem času so se spremenili tudi motivi in teme, med katerimi so bili v ospredju zlasti boj za svobodo, osvoboditev domovine, trpljenje in mučenje ujetnikov, talcev, usoda pregnancev in želja po revoluciji.

V tem obdobju je nastajala poezija Karla Destovnika Kajuha. V Rokopisni zbirki NUK-a se nahaja

zvezek z njegovimi pesmimi iz leta 1943. Že takoj, ko odpremo zvezek, se na prvi strani nahaja Kajuhovo povestilo Silvi Gregorin, ki se je takrat pisala Ponikvar: »Vse pesmi, napisane v tem zvezku, in vse, ki jih bom še napisal, posvečam moji dobri, zlati Silvici / Drago / V Ljubljani meseca januarja 1943.«¹

Ta rokopisna zbirka je nastala kot pomnik njune ljubezni, zanimivo pa je, da ne vsebuje ravno pesmi iz cikla *Ljubezenske*, ki so bile izrecno napisane zanjo, saj so nastale šele kasneje. Ganljivo posvetilo je bilo namreč natančno datirano 28. januarja 1943, v času, ko je Kajuhu razkrila svojo nosečnost. Zbirka vsebuje avtorski izbor pred- in medvojne pesniške dejavnosti, ostala je kot unikat in nikoli ni bila razmnožena.²

Ravno zato nas je še toliko bolj pritegnila, saj ji je Kajuh posvetil posebno pozornost. Gre za izjemno lep in berljiv Kajuhov rokopis. Pesmi predstavljajo v bistvu svojevrstno pesniško zbirko 53 pesmi in nekaj epigramov. Pod pesmi se je podpisal s psevdonimom Drago Jeran, pod katerim je objavljal pesmi vse do leta 1942, ko se je šele pri pesmi *Naši ženi* prvič podpisal kot Kajuh. Uporabljal pa je tudi psevdonime, kot so Jernej Puntar, Blaž Burjevestnik, Kajuhov Tonč.³

A da lahko razumemo namen nastanka samega zvezka s pesmimi, je dobro poznati zgodbo, kako je Kajuh sploh spoznal Silvo Ponikvar. Konec decembra se je namreč porodila zamisel o skupnem praznovanju novega leta 1942 pri Zavadlavovih v Ljubljani. Praznovanja so se udeležili tudi Milan Pogačnik, Lucija Pozzet, Bojan Štih, kitarist Leon Ponikvar s sestrama Fanči in Silvo, Kajuh in neki harmonikar. Tako je Kajuh spoznal Silvo. Bila je iz družine devetih otrok in je bila deset let starejša od Kajuha. Ko sta se spoznala, ji je rekel, da je star sedemindvajset in ne dvajset let, kot jih je štel v resnici. Čeprav je bila po poklicu šivilja, se je posvetila

¹ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh.

² Rupert, *Kajuh. Objave*, str. 77.

³ Cesar, *Pesnik vseh letnih časov*, str. 72.

drugi poti, in sicer je poklicno pela v opernem zboru.⁴

Pisma in fotografije ter zvezek s pesmimi je Kajuh pred odhodom v partizane zabil v nepremočljivo platno, dal v škatlo od piškotov in jo zakopal pod češnjo na Vošnjakovi ulici 22, tako kot mu je v enem zadnjih pisem naročila Silva. Škatlo je Silva izkopala aprila 1945, saj so takrat našli tudi skrivališče na podstrešju. Skrila jih je drugje in jih ponovno izkopala šele po osvoboditvi.⁵

V tem izjemnem zvezku s pesmimi sledijo posvetilu zaporedno številne dandanes najbolj znane pesmi (skupno 53),⁶ ki so bile zapisane dobro leto pred Kajuhovo smrtjo. V njih se tematsko prepletajo predvsem tri teme: ljubezen (do Silve, domovine, domačih, prijateljev), vojna in boj proti okupatorju.

⁴ Jurkovnik, »Kajuhovo dopisovanje s Silvo Ponikvar.«

⁵ Jurkovnik, »Kajuhovo dopisovanje s Silvo Ponikvar.«

⁶ *Moji Silvi ob njeni aretaciji 8. dec. 1942* (str. 2), *Kratke* (*Malodušnemu tovarišu, Novodobni Alexander, Inter silent musae, Nemška poročila, Novi predpisi, Škofu Gregorju Rožmanu, Dr. Natlačenu itd.*) (str. 3–4), *Materi padlega partizana* (str. 5), *Jesenska pesem* (str. 6), *Nemškemu proletariatu* (str. 7), *Voz reakcije* (str. 8), *Znamenja* (str. 9), *Poletje* (str. 10), *Žalostna pesem bajtarja Dejca* (str. 11), *Perotu ob 2. obletnici njegove smrti 5. dec. 1941* (str. 12–13), *Kratkovidnemu karieristu* (str. 14), *Naša pesem* (str. 15), *Čemu tovariš* (str. 16), *Mogočne pesmi bomo peli* (str. 17), *Ko človek bo človeka prepoznal* (str. 18), *Pred velikim rojstvom* (str. 19–21), *Preko smrti stopamo v rojstvo* (str. 21–22), *Kralj Matjaž* (str. 23–24), *Slovenska pesem* (str. 25–26), *Okupacija* (str. 27–36), *Ob novem letu* (str. 37–38), *Kje si mati* (str. 39), *Borec dekletu* (str. 40–41), *Zaplenjeno pismo bivšega nemškega tovariša s fronte* (str. 42), *Slovo partizana* (str. 43), *Iz pisma* (str. 44), *Spomladi pred našo pomladjo* (str. 45), *Žalostna* (str. 46), *Drobna pesem* (str. 47), *Mostovi* (str. 48–49), *Ti in jaz* (str. 50–51), *Poglejte nas* (str. 52), *Ne klonimo tovariši* (str. 53), *Večno živim herojem* (str. 54), *Tovarišu S. Šlandru* (str. 55–56), *Tovarišem, ki umirajo kot talci* (str. 57–58), *Mrtvim tovarišem* (str. 59–60), *Za nas niso vaši predpisi* (str. 61), *Ob oddaji radijskih aparatov* (str. 62), *Poglobimo boja struge* (str. 63), *Spoznanje* (str. 64), *Moji Silvici 9. marca 1942* (str. 65), *Poetom* (str. 66), *Obrazi* (str. 67–71), *Odlomek iz "Novoletnega soneta"* (str. 72), *Moja draga, zlata Silvica!*, *pismo iz 26. januarja 1943* (str. 73), *Pripis* (str. 74). NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh.

Nastanek zvezka s pesmimi

Karel Destovnik Kajuh je svojo veliko ljubezen Silvo Ponikvar spoznal torej v Ljubljani na silvestrovanju pred novim letom 1942, v tem letu pa sta ljubimca sredi okupirane Ljubljane imela redko priložnost, da sta lahko v družbi drug drugega užila vsaj kanček normalne mladosti. Čeprav sta bila pri tem previdna, sta si privoščila izlete na Mirje, v Tivoli in na ljubljanski grad ter kopanje na Špici. A vojaška policija mlademu pesniku ni za dolgo dovolila mirnega življenja, saj ga je januarja leta 1943 začela ponovno intenzivneje iskati. Takrat mu je zatočišče nudila Silvina družina na Vošnjakovi ulici 22, kjer je bilo pomembno shajališče odporikov.

Hišo so okupatorske oblasti zato še posebej opazovale in redno izvajale racije. Silva je bila prvič aretirana že decembra 1942, v zaporu je preživela tri mesece, Kajuh pa je medtem prenočeval pri različnih prijateljih in znancih. A sreča po Silvini izpustitvi iz zapora je bila kratka. Namenjena jima je bila še zadnja skupna pomlad pod krošnjo bujno cvetoče češnje, ki je nazadnje prerasla v simbol. Maja je bila Silva ponovno aretirana, za Karla pa je bilo bivanje v Ljubljani vse bolj nevarno in nevzdržno, zato je poleti leta 1943 mesto zapustil. Edini stik z ljubljeno so bila pisma.⁷

Da bi ji lažje ubesedil vse, kar je nosilo njegovo mlado srce, je zbral zanjo pesmi, s katerimi je želel vlivati pogum in hkrati razmislek sebi, svoji ljubljeni in ljudem, ki so trpeli breme vojnih časov. Ravno bolečina in trpljenje ljudi, ki se kot pokončni feniks dvigata iz njegovih verzov, v katere zliva ljubezen do domovine, povezujejo pesmi v navedenem zvezku v izjemno celoto z jasnim sporočilom – za domovino je vredno tudi mlad umreti.

Kajuhova ljubezen do domovine

V ljubezni je skozi čas od sredine 19. stoletja rasla in se krepila tudi slovenska nacionalna identiteta, ki naj bi bila pro-

⁷ Podržaj, »Deset stvari, ki jih moramo vedeti o Karlu Destovniku Kajuhu.«

dukt oblikovanja nacionalne zavesti. Slednja temelji na istovetnosti oseb po objektivnih kriterijih, med katerimi se v literaturi najpogosteje navajajo: skupna dediščina ozemlja, na katerem bivajo, skupen jezik, običaji, kultura in zgodovina.

Pojem nacionalne identitete je pogojen z identifikacijo, z vrednotami, ki izhajajo iz objektivnih skupnih pogojev narodovega življenja. Ta identifikacija je posledica vzgoje in se dogaja kot internalizacija skupnih vrednosti določene skupine ljudi. Stopnja nacionalne identitete pa je pogojena s stopnjo in širino nacionalne zavesti, ki nastaja v razvoju posameznega naroda. Na stopnji razvoja, ko po Meineckemu govorimo o kulturnem narodu, se tudi identiteta lahko razvija na ravni kulturne identitete. Na razvojni stopnji pa, ko govorimo o političnem narodu, se tudi identitetnost razvije do politične nacionalne identitete.⁸

Vsak narod se torej v svojem razvoju srečuje tako s kulturno nacionalno identiteto kot tudi s politično nacionalno identiteto. Karel Destovnik - Kajuh je v svojih pesmih nedvomno kazal željo, da bi s pesmimi izrazil tudi ljubezen do domovine, ki je rasla v njegovem srcu vse od malega in zaradi katere je na koncu tudi umrl.

Da bi lažje razumeli njegovo ljubezen do domovine, smo vzeli v analizo nekatere po našem mnenju najbolj izstopajoče pesmi iz zgoraj navedenega zvezka pesmi. Kajuhova osnovna ljubezen do domovine je vzknila iz ljubezni do matere in najbolj se to kaže v njegovih pesmih *Materi padlega partizana* in *Ne joči mati ...*

V pesmi *Materi padlega partizana* pesnik naveže zanimivo misel – ko se rodimo, začnemo hkrati tudi umirati in stopati vsak dan bližje proti svojemu odhodu. Mati se zave, da nad rojstvom visi negotovost. Z rojstvom je sina podarila domovini, ki bo zanjo mogoče ali pa zagotovo umrl. To nakaže že v prvi kitici:

⁸ Govekar Okoliš, *Srednje šole na Slovenskem pri oblikovanju nacionalne identitete Slovencev v drugi polovici 19. stoletja*, str. 18.

*Takrat, ko je prvič ročice razprl,
takrat si v radosti plašnó vztrepkala:
Samo da mi ne bi, da ne bi umrl!⁹*

Pomen predanosti domovini in njeni ljubezni stopnjuje pesnik tudi v drugi in tretji kitici, medtem ko jo zaključi v zadnji, četrti:

*Zdaj veter raznaša besede njegove,
prisluhni natanko, da čuješ glasove:
Lepo je, veš, mama, lepo je živeti,
toda, za kar sem umrl, bi hotel še enkrat umreti!¹⁰*

Lirski subjekt v pesmi je mlad fant, ki mu je mati že z rojstvom položila v zibelko odgovornost do domovine. To ga zaznamuje, ga vodi in opogumlja na poti življenja. Kot brezpogojna vez ga vodi tako močno, da se njegova duša oglašča še z drugega sveta, šepetajoč, da bi za dom, domači kraj in domovino umrl še enkrat. Pesnik v tem odslikava tudi svojo osebno predanost in navezanost na dom. Da je mati njegova vez od začetka do konca, realistično opiše v pesmi *Kje si mati?*

*Veš, mama, rad bi ti napisal pismo,
poslal bi rad vsaj kak pozdrav.
Že dolgo je, odkar več skupaj nismo,
da bi le to lahko ti rekel, da sem zdrav.*

*A kam naj napišem? Ste doma ostali?
Jaz sem še srečen, ker sem jim ušel;
le kaj s teboj je, so te kam pregnali,
te v Šleziji morda je glad izžel?*

⁹ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 5.

¹⁰ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 5.

*Kjer koli si, povsod sem jaz s teboj,
povsod je s tabo moj pozdrav,
in kjer sem jaz, si tudi ti z menoj,
zato ne misli, da sem sam ostal.*

*Morda nikoli več ne bova zrla si v obraz,
vendar nikdar ne bom pozabil nate.
A želel bi, da ne utihne prej mi glas,
dokler ti ne porečem: Glej, ta svet je tudi zate!¹¹*

Skrbi ga, kaj se je zgodilo materi po njegovem odhodu od doma. Rad bi ostal ob njej, a ni imel druge izbire. Sprašuje se, če je niso odpeljali v katerega od taborišč in je tam mogoče umrla od lakote. A on ji obljublja, da ga bo vedno spremljala in je ne bo nikdar pozabil. Kajuh je z ljubeznijo do matere simbolično izražal ljubezen do svojih korenin, svojega doma. Kot bi slutil svoj prezgodnji odhod (*»da ne utihne prej mi glas«*), je sledil nezavedni sili še bolj.

Po mnenju strokovnjakov se lahko otrok identificira s starši in svojimi sorodniki samo v okviru družinske vzgoje. S tem pa hkrati prevzame del nacionalnih stališč svojih staršev, čustev do domovine ter materni jezik in kasneje, v času pubertete, to čedalje bolj prehaja v del njegove osebne identitete. Na razvoj Kajuhove osebne identitete v odnosu do nacionalne pa je imela močan vpliv prav njegova mati.

Še jasneje to ubesedi v pesmi *Slovenska pesem*. Čeprav opisuje, da je Slovencev samo milijon, tisti milijon, ki po njegovem mnenju hudo trpi in umira pod kruto vojno in tistimi, ki so prevzeli vlogo biričev, pa je prepričan, da smo kot narod neuničljivi in nas nič ne more premagati.

¹¹ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 39.

*Samo milijon nas je,
milijon umirajočih med mrliči,
milijon, ki pijejo mu kri biriči,
en sam milijon,
ki ga trpljenje krotoviči,
in vendar ga nikoli ne uniči!*¹²

O tem je prepričan tako močno, da želi prepričati še tiste, ki bi si mogoče drznili dvomiti v takšno moč naroda z besedami: »Nikoli in nikdar!«¹³ A pesniku ni dovolj zgolj podkrepitev, ampak želi poudariti, da smo Slovenci močan narod (*»nismo trhle bilke, / ki po toči ovne«*¹⁴) in da se veličina in moč naroda ne merita v njegovih številkah, ampak v ljubezni, ki jo izkaže do svoje domovine, in svoji človeškosti, ki vlada med narodom (*»ker mi nismo le številke, / smo ljudje«*¹⁵). Po njegovem mnenju *»edino hlapci cvilijo ponižno kakor psi in lajajo, da nas je malo,«*¹⁶ saj ugotovi, da če bi bil narod tako majhen, že dolgo ne bi več obstajal in bi v vojni vsi padli. A narod je močan in bo obstal, ker *»ne trpimo z uporno dvignjeno glavo!«*¹⁷

Lirski subjekt v pesmi je sam slovenski narod, ki kljub težkim bojem v času vojne bije bitko za svoj obstanek. Moč za boj vije iz čiste ljubezni do domovine, ki jo narod ljubi, in se zato ne bo uklonil teži okupatorjeve sile.

Slovenska pesem je tipičen primer domovinske pesmi, za katere je značilno, da opevajo lepoto domače zemlje, ljubezen

¹² NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 26.

¹³ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 26.

¹⁴ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 26.

¹⁵ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 26.

¹⁶ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 26.

¹⁷ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 26.

do rodnega kraja, domovine in države ter spremljajo pomembne narodove zgodovinske dogodke, kot so njegova ponižanja, porazi, napori in zmage.

Na Slovenskem se je domovinska pesem razvila po revolucionarnem letu v sredini 19. stoletja (1848) in v času narodno-osvobodilnega boja (1941–1945). Domovinske pesmi so lahko optimistične ali pesimistične. Optimistične vzbujajo navdušenje za narodno stvar, bude v ljudstvu narodno zavest, kličejo k uporabi ali zmagi, pesimistične pa razkrivajo domovinsko bedo, kažejo na žalostno narodovo preteklost in izražajo strah za njegovo prihodnost.

Poleg številnih anonimnih pesnikov so največji predstavniki slovenske patriotske (literarne) lirike Valentin Vodnik, France Prešeren, Simon Jenko, Simon Gregorčič, Oton Župančič, Srečko Kosovel, Vladimir Pavšič - Matej Bor, Karel Destovnik - Kajuh, France Balantič idr. Tako domoljubne ali domovinske pesmi opevajo vse, kar je povezano z domovino. Pri nas na Slovenskem ima tovrstna pesem kot simbioza besedne, torej literarne in glasbene umetnosti, kar precejšnjo tradicijo. Vzrok za to so zagotovo vse družbene in druge turbulence, ki obkrožajo naš narod že zelo dolgo, poleg tega pa tovrstna tradicija kar naravnost kliče k njeni aktualnosti. Ne le dejstvo, da so se je lotevali številni umetniki obeh umetnostnih provenienc, še več, z dandanašnjimi stvaritvami in opusi je ostala last naroda tudi v opusih dandanašnjih ustvarjalcev. Zavedanje domovinske pripadnosti in njeni odsevi na ravneh vsakdanjega načina življenja, tj. akulturacije (prilagoditvi novemu okolju), so predmet etnoloških raziskav o slovenskih izseljencih, zdomcih, prebivalcih na manjšinskih območjih in območjih osrednjega slovenskega ozemlja. Izpeljanki v praksi sta ožja (npr. Slovenija) in širša domovina (npr. Evropa).¹⁸

¹⁸ Križnar, *Domovinske pesmi v notni prilogi*, str. 44 in 45.

Slovenska pesem

Pa no milica nas je,
milica naša, oči in ušesa,
milica, ki ji je o umu in duhu.
Če nam milica
ki ga in se je krogom
in vedno ga in koli ne uči!

Ne koli in uči!

Kdo ker in nam vili bilke,
ki po vseh straneh,
ker in nam le sredi,
suo l'paje...
Če nam klajci in l'paje
kateri in l'paje,
da nas je vili,
da bi in se vili vili.
O, le l'paje in l'paje
l'paje, ki ne vili na vili
vili in l'paje
vili in l'paje.

Številne pesmi Karla Destovnika - Kajuha že v samem naslovu posredno ali neposredno izražajo idejno misel, iz katere se izlušči domoljubje, sprava in ljubezen do sočloveka ali naroda, na drugi strani pa kruta vojna realnost, boj za svobodo naroda in upanje. To ne preseneča, saj je Kajuh želel svobodo svojemu narodu, osvoboditev izpod oklepa okupacije, svobodo posamezniku. Snov za svoja dela je pesnik sprejemal iz vsakdanjega življenja, zato so pesmi v določenih delih izrazito socialne in realistične, na drugi strani pa izhajajo iz narave in njene lepote, s čimer mehča kruto stvarnost. Vsekakor je razvidno tako snovno kot motivno, da je bral številna dela slovenskih in tudi svetovnih klasikov.

Njegova propagandna in uporna pesem se družijo z intimno ljubezensko. Kakor da raste iz naše ljudske pesmi, iz Levstika in Jenka in zlasti moderne. V snežnih viharjih je na primorski strani Snežnika nastala oktobra 1943 njegova pesniška zbirka, kmalu zatem je padel. Kakor da je ljudski pevec ali kakor da je tribun revolucije, je znal svoje pesmi na pamet in jih je malo zapisoval, bolj so nam jih ohranili njegovi prijatelji.¹⁹

Kot pesmi s tematiko ljubezni do domovine v rokopisni zbirki iz leta 1943 bi izpostavili še pesmi *Okupacija*, *Odlomek iz "Novoletnega soneta"*, *Naša pesem*, *Ko bo človek človeka prepoznal*, *Preko smrti stopamo v svobodo* in *Kralj Matjaž*.

Navidezno preprosta trivrstičnica *Naša pesem* že v prvih štirih verzih postavi bralca in medias res oziroma v središče dogajanja – »*Moja pesem ni le moja pesem, / to je krik vseh nas! / Moja pesem ni le moja/ pesem, / to je boj vseh nas!*«²⁰ Kajuh domovine ne vidi kot pesnik, ampak jo vidi kot del nas vseh, saj narod kriči po pomoči in se bojuje (po njegovem mnenju) za skupno dobro. To misel še stopnjuje v petnajstvrstični pesmi *Ko bo človek človeka prepoznal*, v kateri izpostavi svoj nagovor in podporo bralcu, da se mora zavedati, da nismo majhen narod:

¹⁹ Smolej, *Pesem našega osvobodilnega boja*, str. 219.

²⁰ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 18.

*In kadar bi se zavedeli,
kaj naš up velja,
kaj velja naš težki boj,
da ni malo naših,
da nas je nebroj!*²¹

Kajuh izpostavi, da čas vojne omogoči človeku in tudi celotnemu narodu, da se med seboj poveže in izstopi iz svojih okvirov, v katere je prepogosto vpet in ga prevečkrat oropajo upanja in moči za boljšo prihodnost, za katere uspeh smo po Kajuhovem mnenju odgovorni vsi. Kot ustvarjalen in umetniško občutljiv mladenič je slutil, da je treba v vojnih oziroma težkih časih sestopiti iz slonokoščenega stolpa poezije in se približati življenju, nanj direktno vplivati, ga ne le preslikati v skladu z romantičnim pojmovanjem, ampak ga predvsem radikalno spremeniti.²²

Kajuh svoje vloge tako ne vidi kot nekoga, ki bi narod navdihoval s svojim pesnikovanjem, ampak kot nekdo, ki ga aktivno nagovori, da je sedaj pomemben vsak posameznik, ki se mora truditi za drugačen in bolj pravičen svet. Kot pesnik želi s prezeblimi prsti pisati »pesmi vbijoče in trde / kakor je kladiva udar,«²³ želi, da je njegov stih oster »kot britev,«²⁴ da bi bile njegove pesmi »vbijoče in trde kot kladiva udar.«²⁵ Primere ali komparacije, ki jih pri tem uporablja, so jasne, na trenutke delujejo bralcu mogoče kruto, a so povsem realistične. Pesnik namreč bralca ne želi romantično prepričevati, da ima odrešitveno vlogo, ampak ga želi v duhu vojnega časa pozvati, da je dejaven in se vključi v pomoč narodu.

²¹ NUK, Rokopisna zbirka, Karel Destovnik Kajuh, Ms 2100, zvezek s pesmimi, str. 18.

²² Rupert, *Kajuh. Objave*, str. 22.

²³ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, pesem *Mogočne pesmi bomo peli*, str. 17.

²⁴ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, pesem *Mogočne pesmi bomo peli*, str. 17.

²⁵ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, pesem *Mogočne pesmi bomo peli*, str. 17.

Njegov poziv razumemo tudi, da bodo nastopili novi časi, ko bomo pripravljeni prestopiti polja in njive ter oditi svobodi naproti. Svoboda v domovini je namreč hkrati tudi svoboda vsakega posameznika in to svobodo Kajuh zagovarja, metaforično pa jo prikazuje v podobi platen, ki simbolizirajo krila, ta pa bodo narodu omogočila, da se bo dvignil nad svojo usodo, poletel naprej in se ne bo več oziral nazaj.

*To so naša platna,
ki razpeli smo jih čez zemljo,
da izgrebemo stopinje
preko smrti v svobodo.*

*Ko pa krastavi in trudni,
bomo platna dokončali,
v paviljonu Novih Časov
bomo razstavljali;
in krvi ne bo nam žal,
ki za barvo smo jo dali.²⁶*

Čeprav se po mnenju Kajuha borimo za svobodo naroda in domovine, pa popolna svoboda nastopi šele s smrtjo, ko se človek osvobodi vseh spon in tozemskih bremen. Strinjamo se z Marijanom Rupertom, ki pravi: »*Kajuhove pesmi so nosilke njegovega izvirnega poetičnega poslanstva, ki vojni navkljub pred vse postavlja jasno sporočilo humanizma.*«²⁷

Pri tem se vrača tudi v narodovo preteklost, iz katere uporabi motiv Kralja Matjaža v istoimenski pesmi, ki je edini tovrstni zgodovinski motiv v izbranem zvezku pesmi. Zanimivo je, da naša ljudska epika kljub pogumu slovenskega človeka skorajda ne pozna junaštva, ki bi ga bilo v ljudskem pripovedništvu smiselno pričakovati kot enega glavnih motivov. Ko se omenja junaštvo, so nositelji po večini tujega izvora, pa vendar mednje

²⁶ NUK, Rokopisna zbirka, Karel Destovnik Kajuh, Ms 2100, zvezek s pesmimi, str. 21, 22.

²⁷ Rupert, *Kajuh. Objave*, str. 22.

sodi naš ljudski junak Kralj Matjaž. Razloge za to gre iskati v večni politični nesamostojnosti slovenskega naroda, ki nam junaških dejanj za lastno usodo pravzaprav ni dopuščala. Junaštvo kot izraz kolektivne volje in borbenosti za skupno dobro je v zavesti našega človeka skoraj povsem zbledelo. Čeprav gre za epske pesmi, je naš junak v njih bolj pasiven kot aktiven, je podrejen. V značilnostih naše ljudske pesmi se zrcali usoda našega naroda, ki je bil stoletja nesvoboden in nesmaostojen, zaradi česar ni mogel razviti svojega potenciala, moči in sposobnosti.²⁸

V slovenski književnosti se motiv Kralja Matjaža prvič pojavi v 19. stoletju, leta 1832 v prepesnitvi ljudske pesmi *Od Kralja Matjaža*, ki jo je spesnil France Prešeren. Kasneje se pojavi še v drugi polovici 20. stoletja, in sicer v delih Mileta Klopčiča z naslovom *Kralj Matjaž reši svojo nevesto* (1951), v zbirki *Zlata ladja* Kajetana Koviča (1969) in leta 2007 v epski pesmi Bogdana Novaka *Pesem o kralju Matjažu*. Posebno mesto pa zaseda v okviru omenjene tematike narodnoosvobodilno pesništvo v letih 1941 do 1945, ko je kralju Matjažu izrecno posvečenih trinajst besedil, v še trinajstih pa se njegovo ime vsaj omenja.²⁹

Mednje sodi vsekakor Kajuh s svojo pesmijo *Kralj Matjaž*, ki pa ga ne predstavi kot tipičnega srednjeveškega vladarja, ampak s kraljem Matjažem simbolizira posameznika, ki je pravičen, socialno angažiran, pogumen v boju za narod, pomaga ščititi narod, zato ni nenavadno, da zaključi z verzom: »*Toda naš človek, / naš človek bo kmalu / svoj tilnik vzravnal!*«³⁰ Ob tem naloži simbolno vlogo vsakemu posamezniku v zatiranem narodu: »*Matjaž sem jaz / Matjaž si ti / smo mi in ste vi vsi, / vsi, kar nas malih je, zatiranih ljudi.*«³¹

²⁸ Glaser, *Stare žalostne. (Slovenske pripovedne narodne pesmi)*, str. 104.

²⁹ Stanonik, *Inverzija Matjaževega mita: "Na tleh leže slovenstva stebri stari."*, str. 923.

³⁰ NUK, Rokopisna zbirka, Karel Destovnik Kajuh, Ms 2100, zvezek s pesmimi, str. 23, 24.

³¹ NUK, Rokopisna zbirka, Karel Destovnik Kajuh, Ms 2100, zvezek s pesmimi, str. 23.

Kajuhov *Kralj Matjaž* torej v ospredje prinaša motiv revolucije, hkrati pa njegovo spanje lahko vidimo tudi kot motiv pasivnosti, ki se mora pri Slovencih po mnenju Kajuha končati, saj naj bi narod sam zavzel elemente politične tradicije in je bilo čakanja dovolj.

Iz navedenih pesmi spoznavamo Kajuhova razmišljanja in čutenja, obenem pa z njo dobivamo izjemen oris časa o generaciji mladih, ki so v turbulentnem času pred drugo svetovno vojno in med njo verjeli, da bo rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja prinesla socialistična revolucija. Tako je v Kajuhu živel duh popularnega ljudskega pesnika v pravem pomenu besede. Znal je namreč združiti narodnoosvobodilnega duha z občutji mladega človeka, ki hrepeni po mladosti, življenju, ljubezni in sreči, kar je oblikoval s preprostimi pesniškimi sredstvi. Zato so nekatere od njegovih pesmi skoraj ponarodele, zlasti tiste uglasbene.³²

Vsekakor je ljubezen pri Kajuhu eden vodilnih motivov. Ko simbolično vije venec ljubezni kot posameznik, ga prepleta z ljubeznijo do domovine, ki jo vidi trpečo, zatirano, nesvobodno, in ravno zato vse izbrane pesmi nosijo močan čustveni naboj skupaj z mislimi, da se bo narod osvobodil, ne bo več zatiran in bo za vse prišel dan svobode. Čeprav in osvoboditev verjame, ga na trenutke le prevzame strah, kot zapiše v pesmi *Odlomek iz "Novoletnega soneta"*, v kateri se skoraj retorično sprašuje: *Kaj le s teboj / s teboj / bo narod moj?*³³

V svojem strahu, ki ga pripelje do jeze in žalosti, v pesmi *Okupacija* izpostavi kruto primerjavo dekleta-pocestnice z domovino: »*Vse odtlej, / ko so gospodje/ kot dekle pocestno/ domovino nam prodali, / vse odtlej je treba na ukaz zapeti ...*«³⁴

³² Kos, *Književnost. Učbenik literarne zgodovine in teorije*, str. 409.

³³ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 72.

³⁴ NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zvezek s pesmimi, str. 27.

*Poslednja fotografija Karla Destovnika - Kajuha (izrez).
Nastala je 16. februarja 1944 na Paškem Kozjaku med nem-
ško ofenzivo proti XIV. diviziji.*

Zaključek

Kajuhova motivika ljubezni do domovine se kaže v celotni pesniški zbirki, ki jo je leta 1943 povestil svoji veliki ljubezni Silvi Ponikvar. Zanj se ljubezen do domovine skriva v dekletovih očeh, pod krošnjami mladih brez, v kraljih Matjažih, ki smo po njegovem mnenju mi vsi, v materinih solzah, padajočih jesenskih listih, za katere ne želi, da nosijo žalost in smrt.

To je bil čas, ko so spet dobile veljavo etične in moralne vrednote, kot so tovarštvo, poštenje, spoštovanje drugega, vrednotenje človeka po delu, nesebična predanost boju za ohranitev naroda in njegove kulture. Čas, ko zvestoba domovini ni bila prazna beseda! Človek, ki je le malo poznal razmere v takratni

Evropi in znal pošteno presoditi usodo Slovencev, jo je dokazoval na vsakem koraku. Ni ločeval ne starostnih razlik, ne svetovnonazorskih preprek. Pošteni ljudje so si med seboj pomagali. To je bilo obdobje, ko se je vsakdo s pesnikom Kajuhom strinjal, da je droben list na narodovem telesu, ki se zaveda svojih korenin. Ko ljudje niso razlikovali med majhnimi in velikimi narodi, pač pa so se zavedali, da je zaradi njih samih in poznejših rodov potrebno izkoreniniti vse, kar ogroža pravico do svobodnega življenja in jih kot narode deli na tiste, rojene za hlapce, in tiste, rojene za gospodarje. Čeprav je v slovenski poeziji zaradi ogroženosti vseskozi prisotna domovinska problematika, sta fizično in psihično trpljenje ter osvobodilni boj od leta 1941 do 1945 dali tej poeziji svojsko motivno in miselno razsežnost ter vrednost, kakršno rodijo eksistenčna vprašanja naroda. Z njo smo se častno uvrstili v odporniško literaturo drugih evropskih narodov, ker smo se bojevali proti skupnemu sovražniku. Ta pesem je s svojim jasnim sporočilom velika tudi danes in bo ostala zapisana na svetlih straneh naše zgodovine, toliko bolj, kolikor bolj jo bomo sami spoštovali. Spoštovali pa tudi trdoživi boj v preteklosti, saj imamo zaradi svoje zgodovine pravico za urešničitev lastne državnosti tako kot vsi drugi narodi. Občutimo lepoto svobode in hvaležnost do tistih, ki so se zanj borili v vseh časih!³⁵

Kajuh je v ljubezni do domovine neomajen in odločen, da ji bo pomagal z vsem, kar ima in kar ji lahko pokaže. Odločil se je, da bo ljubezni do domovine dal prednost pred osebno ljubeznijo. Njemu je bila domovina simbol svobode, ki jo je želel za ves narod. Za to je živel, v to je verjel in za to je tudi umrl. A umrle niso njegove misli, ki so nam še danes v razmislek, da smo narod celota in da je vsak od nas pomemben del narodove biti.

³⁵ Cesar, *Pesnik vseh letnih časov: ob 70-letnici Kajuhove smrti*, str. 82.

Arhivski viri

- NUK, Rokopisna zbirka, Ms 2100, Karel Destovnik Kajuh, zbirka pesmi, 151 strani.

Literatura

- Cesar, Emil. *Pesnik vseh letnih časov: ob 70-letnici Kajuhove smrti*. Velenje: Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2014.
- Glaser, Janko. »Stare žalostne.« (Slovenske pripovedne narodne pesmi). *Časopis za zgodovino in naraodopisje*. št. 1–2 (1940), str. 103–106.
- Govekar Okoliš, Monika. *Srednje šole na Slovenskem pri oblikovanju nacionalne identitete Slovencev v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010.
- Kos, Janko. *Književnost. Učbenik literarne zgodovine in teorije*. Založba Obzorja Maribor: Maribor, 1989.
- Križnar, Franc. *Domovinske pesmi v notni prilogi*. Glasba v šoli in vrtcu, 2019, Zavod za šolstvo, let. 22, št. 3, str. 44–49.
- Podržaj, Sanja. *Deset stvari, ki jih moramo vedeti o Karlu Destovniku Kajuhu*. Dostop 31. 8. 2023. URL: <https://airbeletrina.si/deset-stvari-ki-jih-moramo-vedeti-o-karlu-destovniku-kajuhu/>
- Rupert, Marijan. *Kajuh. Objave*. Velenje: Knjižnica, 2022 (Zbirka Kajuh 100).
- Smolej, Viktor. *Pesem našega osvobodilnega boja*. Jezik in slovstvo, let. 6, št. 7, str. str. 209–219.
- Stanonik, Marija. »Inverzija Matjaževega mita: Na tleh leže slovenstva stebri stari.« *Borec*, let. 45, št. 8–10 (1993), str. 923.

POVZETEK

LJUBEZEN DO DOMOVINE V POEZIJI KARLA DESTOVNIKA KAJUHA

Prispevek osvetli pesmi Karla Destovnika Kajuha, ki so shranjene v rokopisni obliki v NUK-u pod oznako Ms 2100. Pesmi je posvetil svoji veliki ljubezni Silvi Ponikvar. Lahko bi rekli, da je ohranjeni zvezek pesmi, ki je preživel zakopan pod češnjo, njegova pesniška zbirka. V njej najdemo pesmi z različno tematiko, a najbolj stopi v ospredje tema ljubezni do domovine. Na osnovi izbranih pesmi, ki smo jih analizirali, smo ugotovili, da je Kajuh želel vzpodbuditi vsakega posameznika, da bi sledil in izkazoval ljubezen do domovine. Zanj sta bila dom, domovina vse tisto, za kar je bilo vredno trpeti in na koncu tudi umreti. Ko simbolično vije venec ljubezni kot posameznik, ga prepleta z ljubeznijo do domovine, ki jo vidi trpečo, zatirano, nesvobodno, in ravno zato vse izbrane pesmi nosijo močne čustvene naboje skupaj z mislimi, da se bo narod osvobodil, ne bo več zatiran in bo za vse prišel dan svobode.